

ERIC J. HOBSBAWM

NÁRODY
A NACIONALISMUS
OD ROKU 1780

Program, mýtus, realita

CENTRUM
PRO STUDIUM
DEMOKRACIE A KULTURY

POHLED Z VLÁDNÍ PERSPEKTIVY

Obraťme se nyní od kořenů k nejvyšším sférám, ze kterých na problémy spojené s národy a národní příslušností pohlíželi ti, kdo státům a společnostem vládli v době po francouzské revoluci.

Typický moderní stát, který svou systematickou podobu získal v éře francouzské revoluce, byl navzdory tomu, že rozvíjející se evropská knížectví šestnáctého a sedmnáctého století ho v mnoha bodech předznamenala, v několika ohledech novinkou. Byl definován jako teritorium (pokud možno existující trvale a neporušeně), které je od jiných takových teritorií odděleno jasnými hranicemi a jehož obyvatelé bez výjimky spadají pod vládu příslušného státu. Z politického hlediska stát tyto obyvatele ovládal a vedl je přímo, nikoli s pomocí zprostředkující struktury vládců a autonomních spolků. Usiloval o to, aby – pokud to bylo vůbec možné – stejné institucionální a administrativní uspořádání a zákony zavedl na celém svém území, třebaže po věku revoluce již totéž neplatilo o stejném uspořádání náboženském či sekulárně-ideologickém. Kromě toho stále častěji shledával, že si musí všimnout mínění svých poddaných nebo občanů, protože jeho politické mechanismy jim dávaly právo vyjádřit svůj názor – obvykle prostřednictvím různých typů volených zástupců – a/nebo protože stát potřeboval jejich faktický souhlas nebo aktivitu v jiných oblastech: například pokud měli vystupovat jako plátcí daní nebo jako případní odvedenci. Krátce řečeno platí, že stát ovládal územně definovaný „lid“ a že tak činil jakožto nejvyšší, „národní“ zprostředkovatel vlády nad jeho územím, přičemž zástupci státu stále více pronikali až k nejposlednějšímu obyvateli nejmenší z jeho vesnic.

V průběhu devatenáctého století se tyto zásahy v moderních státech staly natolik univerzální a rutinní, že pokud by ten či onen člen nějaké rodiny neměl přijít do pravidelného styku s národním státem a jeho zástupci – listonošem, policistou nebo četníkem, a nakonec učitelem; lidmi zaměstnanými u dráhy, pokud ji v daném místě vlastnil stát; nemluvě o vojenských posádkách nebo kapelách, které je možné zaslechnout z ještě větší dálky –

musel by žít na nějakém velmi nedostupném místě. S postupem doby stát vedl stále úplnější záznamy o každém ze svých poddaných a občanů; nástrojem mu bylo pravidelné, v určitých intervalech se opakující sčítání lidu (které se stalo obecným pravidlem teprve v polovině devatenáctého století), teoreticky povinná docházka do základních škol a tam, kde to šlo, vojenské odvody. Ve státech s dobrým mechanismem kontroly a byrokratickým aparátem systém dokumentace a registrace každé osoby přiváděl obyvatele do ještě užšího kontaktu se soukolím vlády a správy, zejména pokud se stěhovali z jednoho místa do druhého. Ve státech, které ve významných situacích v lidském životě nabízelely občanskou alternativu k pozeňání církve – což dělala většina z nich – se občané při těchto emocemi nabitých příležitostech mohli stětnout se zástupci státu; vždy potom byli zaregistrováni mašinérií zaznamenávající narození, sňatky a úmrtí, jež byla doplnkem sčítání lidu. Vláda a poddaný nebo občan byli každodenními pouty nevyhnutelně spojeni tak jako nikdy předtím. Revoluce v dopravě a komunikacích, k nimž došlo v devatenáctém století a jejichž symbolem byla železnice a telegraf, tyto vazby mezi centrální mocí a jejími nejdlejšími výhonky upevňovaly a dávaly jim rutinní charakter.

Z hlediska státu a vládnoucí vrstvy tato proměna – ponecháme-li stranou měnící se vztah mezi ústřední vládou a místními elitami, který se v Evropě, kde federalismus byl krajně netypický a stával se stále vzácnějším, pomalu posouval ve prospěch národního centra¹ – přinášela dvě hlavní kategorie politických problémů. Za prvé vyvolávala technicko-administrativní otázky ohledně nejlepší metody, jakou lze realizovat novou formu vlády, v níž je každý dospělý obyvateľ (mužského pohlaví) a vlastně – jakožto administrativní subjekt – každý obyvateľ bez ohledu na pohlaví a věk přímo spojen s celostátní vládou. Tyto skutečnosti se nás týkají jen proto, že s sebou nesly vytvoření správní a zprostředkovatelské mašinérie složené z velice početného souboru zprostředkovatelů; a tento fakt potom automaticky vyvolával otázku psaného nebo dokonce mluveného jazyka či jazyků, jimiž se v rámci státu komunikovalo, ze které se díky úsilí o dosažení plné gramotnosti mohla stát věc politicky citlivá. Třebaže procentní zastoupení těchto vládních zprostředkovatelů bylo podle našich standardů docela skromné – kolem roku 1910 dosa-

hovalo v národním měřítku výše maximálně jedné dvacetiiny těch obyvatel, kteří měli zaměstnání – stále a někdy vcelku rychle rostlo a reprezentovalo významné množství zaměstnanců: kolem sedmi set tisíc v předlitavském Rakousku (1910), přes půl miliónu ve Francii (1906), asi jeden a půl miliónu v Německu (1907), sedm set tisíc v Itálii (1907), abych uvedl jen několik příkladů.² Všimněme si mimochodem, že v příslušných zemích tvořilo pravděpodobně největší jednotlivý korpus pracovní činnosti, při kterém se vyžadovala gramotnost.

Za druhé vyvolávala politicky mnohem citlivější problémy spojené s identifikací občanů se státem a vládnoucím řádem a s jejich loajalitou vůči nim. V dobách, kdy si občan a sekularizovaný vládcové národů ještě nestáli tváří v tvář, se ztotožnění se státem a loajalita vůči němu od obyčejných lidí – především mužů, o ženách ani nemluvě – buď nevyžadovala, nebo se zajišťovala prostřednictvím všech těch správních nebo zprostředkujících institucí, které věk revoluce odstranil nebo degradoval: prostřednictvím náboženství a společenské hierarchie („Bůh pozeňej pánu a jeho příbuzným/a zachovej nás v postavení, jaké nám přísluší“), či dokonce prostřednictvím autonomních, jmenovaných úřadů podřízených nejvyššímu vládcovi, nebo samosprávných obcí a spolků, jež mezi poddaným a císařem či králem tvořily clonu a monarchii dovolovaly, aby byla ztělesněním spravedlnosti a ctnosti. Stejně tak, jako děti měly být oddané rodičům, i ženy měly být loajální ke svým mužům, kteří jednali „jejich jménem“. Klasický liberalismus, jehož výrazem se stala francouzská a belgická revoluce z roku 1830, jakož i reformní éra v Británii, která zde začala roku 1832, problém politické angažovanosti občanů pro změnu obešel tím, že politická práva omezil na lidi vzdělané a majetné.

V poslední třetině devatenáctého století ale bylo stále zjevnější, že demokratizaci, respektive aspoň stále neomezenějšímu, volební účasti vyjádřenému vlivu obyvatel na politiku nelze zabránit. Přinejmenším počínaje osmdesátými léty devatenáctého století se také ve stejné míře stávalo zjevnější, že všude tam, kde obyčejný člověk dostane i tu nejnepatrnější příležitost participovat jakožto občan na politice – prostých žen se s jednou unikátní výjimkou tato možnost netýkala – již nebylo možné se na něho spolehnout, že svou loajalitu a podporu automaticky věnuje společensky

lépe postaveným lidem nebo státu, což platilo zejména v případě, že třída, ke které patřil, byla historickou novinkou a tudíž jí chybělo tradiční místo v řádu věcí. Nutnost střetávat se s konkurenčními nároky na loajalitu nižších vrstev společnosti tak pro stát a vládnoucí třídu nabyla akutní podoby.

Zároveň došlo k tomu – což ilustrují moderní války – že zájmy státu byly nyní na participaci obyčejných občanů závislé v míře, jakou dříve nikdo nepředvídal. Bez ohledu na to, zda se armáda skládala z odvedenců nebo dobrovolníků, ochota mužů konat vojenskou službu nyní v úvahách vlády byla proměnnou zásadního významu; totéž vlastně platilo i o jejich skutečné fyzické a duševní způsobilosti k takové službě, kterou vlády proto začaly systematicky prověřovat – viz slavný průzkum „fyzické degenerace“, ke kterému došlo v Británii po búrské válce. Do plánů strategií musela vstoupit míra ztrát, které bylo možné naložit na bedra občanů: britští stratégové se před rokem 1914 z těchto příčin zdráhali posílit angažovanost země v hromadných bojích na pevnině a oslabit tak loďstvo, jež bylo ochráncem Británie dovážených potravinových zásob. Vzhledem k rozmachu dělnického a socialistického hnutí se politické postoje občanů a zejména dělníků staly životně důležitou záležitostí. Demokratizace politiky, tj. na straně jedné rostoucí míra práva volit (u mužů), na straně druhé vytvoření moderního státu s velkou administrativou, mobilizujícího a ovlivňujícího občany, otázku „národa“ i pocity, jež občané chovali vůči všemu, co považovali za svůj „národ“, „národnost“ nebo jiné ohnisko své loajality, zcela zjevně uvedla na nejvyšší příčky politické agendy.

Pro vládce tedy problémem nebyla prostě jen otázka, jak získat novou legitimitu, třebaže tam, kde šlo o státy mladé nebo nové, bylo třeba řešit i tohle; identifikace s „lidem“ nebo „národem“ pak byla bez ohledu na to, čím se vyznačovala, příhodným a módním nástrojem jejího řešení, který ve státech, jež trvaly na suverenitě lidu, byl navíc nástrojem *á priori* jediným. Co jiného by mohlo legitimizovat monarchické státy, které jako takové nikdy předtím neexistovaly, jako Řecko, Itálie nebo Belgie, nebo jejichž existence rušila všechny historické precedenty, jako tomu bylo v případě německého císařství z roku 1871? Potřeba adaptace se ze tří příčin objevila dokonce i v zavedených režimech. Mezi roky 1789 a 1815 jen málo z nich neprošlo proměnou – dokonce

i ponapoleonské Švýcarsko bylo v některých důležitých ohledech novou politickou entitou. Takové tradiční záruky loajality jako dynastická legitimita, boží řízení, historické právo a kontinuita režimu, popřípadě náboženská soudržnost, byly vážně oslabeny. A v neposlední řadě platí, že všechny tyto tradiční prostředky sloužící k legitimizaci státní moci byly po roce 1789 neustále zpochybňovány.

V případě monarchie o tom není pochyb. Potřeba nabídnout nový, respektive aspoň doplňkový „národní“ základ této instituce byla pocífována i ve státech, jimž revoluce vůbec nehrozila – v Británii Jiřího III. a v Rusku Mikuláše I.³ A monarchie se zcela jistě pokusily se přizpůsobit.

Pokud však body, v nichž se monarchie přizpůsobila „národu“, představují prospěšný ukazatel míry, v níž se tradiční instituce musely po věku revoluce adaptovat nebo zemřít, pak instituce dědičné vlády panovníků, jak se vyvinula v Evropě šestnáctého a sedmnáctého století, sama o sobě neměla absolutně žádnou nezbytnou vazbu, jež by ji k národu poutala. Ve skutečnosti většina evropských monarchií v roce 1914, kdy monarchie na tomto kontinentě dosud byla téměř univerzálním zřízením, pocházela ze vzájemně spřízněné skupiny rodin, jejichž národní příslušnost (pokud vůbec byli toho názoru, že nějakou mají) byla pro jejich funkci hlav státu naprosto irelevantní. Princ Albert, choť královny Viktorie, pruskému králi psal jakožto Němec, s vědomím, že Německo je jeho osobní vlastí; nicméně politika, kterou neochvějně vyjadřoval, byla ještě rozhodněji politikou Velké Británie. U nadnárodních korporací konce dvacátého století je pravděpodobnost, že si své vedoucí výkonné představitele budou vybírat ze členů národa, ze kterého pocházejí nebo kde je umístěno jejich ústředí, daleko větší, než jaká byla u národních států devatenáctého století možnost, že si vyberou krále s místními vazbami.

Na druhou stranu porevoluční stát bez ohledu na to, zda v jeho čele stál dědičný vládce či nikoli, měl nutně organický vztah k „národu“ – tedy k obyvatelům svého území, kteří byli v určitém smyslu považováni za celek, za „lid“, a to – jak jsme viděli – pro svou strukturu i pro politické proměny, jež je obracely v soubor různých mobilizovatelných občanů a politickými právy nebo nároky. I když stát dosud nečelil žádnému závažnému zpochybnění

své legitimacy nebo soudržnosti a žádným skutečně vlivným rozvratným silám, již pouhý rozklad starých sociálně-politických pout by býval zcela postačoval k tomu, aby se zformulování a vštěpování nových forem občanské loajality („občanského náboženství“, abych tu použil Rousseauův obrat) stalo věcí svrchované důležitou – nyní totiž existovala možnost, že loajalita zaměřená k něčemu jinému získá politický výraz. Vždyť čím si stát v éře revolucí, liberalismu, nacionalismu, demokratizace a rozmachu dělnického hnutí mohl být absolutně jist? Sociologie, která se rychle rozvinula v posledních dvaceti letech devatenáctého století, byla v první řadě sociologií politickou; problém sociálně-politické soudržnosti uvnitř států pak tvořil samotnou její podstatu. Státy však občanské náboženství („patriotismus“) vyžadovaly stále víc, protože od svých občanů také ve stále větší míře vyžadovaly něco víc než jen pasivitu. „Anglie“, jak Nelson ve vlasteneckém tónu sdělil svým námořníkům, když se připravovali na bitvu u Trafalgaru, „očekává, že toho dne bude každý muž konat svou povinnost“.

A pokud stát nějakou náhodou v obrácení svých občanů na nové náboženství neuspěl dříve, než začali naslouchat konkurenčním hlasatelům, mohlo se mu docela dobře stát, že byl ztracen. Irsko, jak si Gladstone uvědomil, bylo pro Spojené království ztraceno hned, jakmile demokratizace hlasovacího práva v letech 1884–1885 názorně ukázala, že de facto všechna katolická křesla v parlamentu ostrova budou od nynějška náležet nějaké irské (tj. nacionalistické) straně; Spojené království nicméně spojeným královstvím zůstalo, protože jiné jeho složky přijaly na stát orientovaný nacionalismus „Velké Británie“, který byl – převážně pro jejich vlastní blaho – vypracován v osmáctém století a který stále mate ty teoretiky, jež zastupují ortodoxnější nacionalismus.⁵ Habsburské impérium, jež bylo jakousi montáží územních celků, z nichž každý byl jedním malým Irskem, takové štěstí nemělo. Zde spočívá klíčový rozdíl mezi tím, co rakouský romanopisec Robert Musil nazýval Kakanií (podle písmen „k“ a „k“, zkratky pro německé sousloví „císařský a královský“), a tím, co Tom Nairn podle jeho vzoru nazývá Ukanií (podle prvních písmen označení Spojené království – anglicky „the United Kingdom“, poz. překl.).

Patriotismus, který se opírá výhradně o stát, není nutně neúčinný, protože již samotná existence a funkce moderního terito-

riálního občanského státu jeho obyvatele neustále zainteresovávají na jeho záležitostech a nevyhnutelně tak skýtají institucionální nebo procedurální „prostor“, který je jiný než všechny ostatní takové prostory a který zároveň tvoří rámec jejich životů, o nichž do velké míry rozhoduje. K tomu, aby se tímto způsobem prosadila přinejmenším pasivní identifikace s novým národním státem, může postačovat jen pouhý fakt, že jeho existence trvá již několik desetiletí – tedy po dobu kratší než je délka jediného lidského života. Kdyby tomu tak nebylo, pak bychom bývali museli očekávat, že vzestup revolučního ší'itského fundamentalismu v Íránu by měl významný ohlas stejně tak v Íráku, jako mezi ší'ity v rozděleném Libanonu – vždyť většina muslimské populace v Íráku (ve kterém se mimochodem nacházejí hlavní posvátná místa tohoto vyznání), jež je jiné než kurdské národnosti, patří ke stejné víře jako Íránci.⁶ Avšak samotná idea existence suverénního, sekulárního národního státu v Mezopotámii je dokonce ještě mladší než jak tomu je v případě teritoriálního židovského státu. Extrémním příkladem možné účinnosti čistě státního patriotismu je loajalita Finska vůči carskému impériu, jež vydržela po velkou část devatenáctého století – vlastně až do doby, než politika porušování, uplatňovaná od předposlední dekády tohoto století, vyvolala protiruskou reakci. Ve skutečnosti v samotném Rusku není snadné najít památky na rod Romanovců, ale na hlavním náměstí v Helsinkách dosud hrdě stojí socha cara Alexandra II. Osvoboditele.

Takto bychom mohli klidně pokračovat. Původní, revolučně-lidová idea patriotismu se vzhledem k tomu, že souvisela přímo se suverénním lidem – tedy se státem, jenž moc vykonává jeho jménem – spíše než o nacionalismus opírala o stát. Pro „národ“ chápaný v tomto smyslu byla etnická příslušnost či jiné prvky dějinné kontinuity bezvýznamné; na jazyce pak záleželo pouze, popřípadě hlavně z důvodů pragmatických. „Vlastenci“, v původním smyslu slova, byli opakem těch, kdo věřili ve „svou zemi v dobrém i ve zlém“: byli to totiž – jak řekl doktor Johnson, když se zmiňoval o ironickém užití tohoto slova – „buřičští rušitelé vlády“.⁷ Podstatnější ale je, že francouzská revoluce, která tento termín podle všeho užívala ve smyslu, jaký razili Američané a tím spíše holandská revoluce z roku 1783,⁸ za vlastence považovali ty, kdo toužili svou vlast – ať už cestou reformní nebo revoluční –